

Kimmo Tuominen

Modernin ihmiskuva tiedonhankintatutkimuksessa

– Esimerkkitapauksena Carol C. Kuhlthau'n konstruktivistinen tiedonhankinnan teoria

Tuominen, Kimmo, Modernin ihmiskuva tiedonhankintatutkimuksessa – esimerkkitapauksena Carol C. Kuhlthau'n konstruktivistinen tiedonhankinnan teoria [Modernity and the identity of human actor in user-centered research – exemplified by Carol C. Kuhlthau's theory of information seeking]. Kirjasto-tiede ja informatiikka 14 (1): 3–14, 1995.

The contemporary user-centered research paradigm in the studies of information needs, seeking and uses is critically evaluated in regard to its ideological presuppositions. Carol C. Kuhlthau's theory of information seeking is treated as an example of a research approach that seems to ignore its ideological nature. In Kuhlthau's theory, the actor is discursively constituted according to subject-object-dualisms prevailing in modernity's conception of human identity. This conception draws sharp distinctions between the categories of mind-body and individual-society. The conception is ideological by nature and heavily criticized in many spheres of the human sciences. The author also claims that the discourse used by Kuhlthau is closely connected to the interests of the library professionals trying to rise their social status in the contemporary Western society. As a conclusion, some ideas to overcome methodological individualism characterising contemporary user-centered research are considered.

Address: Kuikankatu 5 A 8, FIN-20760 Piispanristi, Finland.

"Mikä on yksityisintä, se on kaikille yhteistä."

Leena Krohn

1. Johdanto

Tiedonhankintatutkimuksen yksilölähtöinen lähestymistapa on muodostunut 1990-luvulle tultaessa yhä merkittävämmäksi tutkimussuuntaukseksi ja se on jo pitkälti syrjäyttänyt aiemmin vallalla olleen järjestelmäkeskeisen lähestymistavan. Näiden lähestymistapojen välinen kamppailu ns. "val-

litsevan paradigman" asemasta ei tunnu olleen kovin voimakasta, sillä järjestelmäkeskeisen lähestymistavan edustajat eivät juuri ole reagoineet monelta suunnalta esitettyihin raskaisiin syytöksiin. Mistä järjestelmäkeskeisten tutkijoiden vaiteliaisuudessa on kyse? Entä mihin he ovat kadonneet nyt, kun tiedonhankintatutkimuksissa keskitytään lähes poikkeuksetta "käyttäjiin" tai "tietoa hankkiviin yksilöihin"? Onko järjestelmäkeskeisen ja yksilölähtöisen lähestymistavan välille pystytetty piikkilanka-aita niin matala, että sen ylittäminen käy kumpaankin suuntaan vaivattomasti, housuntakamusta tai hameenlievettä repimättä?

Brenda Dervinin ja Michael Nilanin (1986) tiedonhankintatutkimuksen tilaa arvioivassa katsausartikkelissa annetaan mustavalkoista retoriikkaa vilisevin sanakääntein ymmärtää, että yksilölähtöinen ja järjestelmäkeskeinen lähestymistapa olisivat toistensa dikotomisista vastakohtia¹. Yksilölähtöisessä lähestymistavassa halutaan tarkastella tiedonhankintaa informaatiota etsivän yksilön perspektiiviin nojautuen, porautumalla tämän pään sisään ja käyttämällä kvalitatiivisia metodeja. Järjestelmäkeskeisessä lähestymistavassa tiedonhankkijat nähdään "robottimaisina informaatiota prosessoivina systeemeinä", joiden ilmiäytymistä havainnoidaan tiedonvälitysjärjestelmän näkökulmasta lähinnä kvantitatiivista survey-menetelmää käyttäen. Tämä Dervinin ja Nilanin artikkelista välittyvä kuva on ohjannut yksilölähtöisen lähestymistavan edustajina itseään pitävien tieteellisen identiteetin muodostamista, mutta pitääkö se paikkansa? Onko järjestelmäkeskeisen ja yksilölähtöisen lähestymistavan välillä lainkaan niin selkeää rajaa, että voitaisiin puhua erillisistä paradigmoista?

Carol C. Kuhlthaut on yleisesti pidetty yhtenä yksilölähtöisen lähestymistavan pioneereista. Hänen konstruktivistinen tiedonhankinnan teoriansa on havainnollinen esimerkki siitä, ettei lähestymistavan nimen muutos välttämättä merkitse itse tiedonhankintaprosessin tarkastelunäkökulman suurta muuttumista. Konstruktivistisessa tiedonhankinnan teoriassa on paljon järjestelmäkeskeisiä piirteitä; sitä testattaessa ja kehitettäessä on mm. tarkasteltu empiirisesti ainoastaan kirjastossa tapahtuvaa tiedonhankintaa (ks. Kuhlthau 1991, 363–366). Kuhlthauin ilmeisenä pyrkimyksenä onkin ollut kehittää teoria, joka auttaa kirjastossa työskentelevää ymmärtämään asiakkaitaan ja kehittämään kirjastopalveluja vastaamaan niitä tarpeita, joita asiakkailla väitetään tiedonhankintaprosessin eri vaiheissa olevan. Monissa järjestelmäkeskeisissäkin tutkimuksissa on tutkittu kirjastonkäyttöä ja haluttu tutkimusten tulosten perusteella tehostaa kirjaston palveluja. Perussitoumuksiltaan Kulthauin teoriaa voidaankin pitää pikemminkin traditionaalisten kirjaston käyttö- ja käyttäjätutkimusten kehityneempänä versiona kuin jonkin uuden – näistä tutkimuksista radikaalisti irtautuneen – lähestymistavan edustajana.

Käsillä olevassa artikkelissa tarkoituksena on havainnollistaa konstruktivistisen tiedonhankinnan teorian avulla yhtä yksilölähtöisen ja järjestelmäkeskeisen lähestymistavan jakamaa taustaoletusta:

niiden ihmiskuvaa, implisiittistä käsitystä siitä, millainen on tietoa hankkiva subjekti, ja miten hänen identiteettinsä rakentuu². Tämä ihmiskuva ei tietenkään ole tiedonhankintatutkimus -nimisen, laajemmassa mittakaavassa nähtynä suhteellisen tuntemattoman tutkimussuuntauksen yksityisomaisuutta, vaan sen voi nähdä olevan monien länsimaisten ihmistieteiden jakama pitkälti kyseenalaistamaton osa tutkimuksen tekoa. Tässä mielessä tämä ihmiskuva liittyy näiden tieteiden ideologiaan: jaettuun tutkimustoimintaa ohjailevien arvojen, normien ja uskomusten järjestelmään (Sevnen 1994, 53). Kutsun kyseistä ihmiskuvaa tässä artikkelissa "modernin subjektikäsitteeksi". Tälle subjektikäsitteelle on ajan mittaan, lähinnä runsaan kahden viime vuosikymmenen kuluessa, ilmestynyt haastajia, jotka ovat yrittäneet parhaansa mukaan horjuttaa sen perustuksia. Modernin ja modernia kyseenalaistavien subjektikäsitteiden ristiriitaisuutta taustoittaakseni teen seuraavassa ekskursioon käsityksiini tieteestä erilaisten valta-intressien muovaamana sosiaalisena toimintana.

2. Tieto, valta ja diskursiivinen kamppailu

Näkemyistä, jolle suurin osa viimeksi kuluneen 400 vuoden aikana tehdystä tieteellisestä tutkimuksesta on perustunut, voidaan kutsua representaation ideologiaksi (Woolgar 1988, 99–101). Tämä ideologia jakaa todellisuuden kahteen kappaleeseen, subjektiin ja objektiin, operoiden ajatusmallilla, jonka mukaan sisäisen subjektin ja ulkoisen todellisuuden erottaminen toisistaan on jälkimmäistä koskevan tiedon välttämätön ehto (Lehtonen 1994, 126). Ideallisessa muodossaan representaation ideologian sisältö on seuraava: subjektia, tutkijaa, pidetään selkeästi erillisenä objektista, tutkimuksen kohteesta. Tätä kohdetta kiihkottomasti havainnoimalla tutkija kehittää siitä esim. visuaalisen, kielellisen tai matemaattisen representaation, joka parhaimmillaan heijastaa uskollisesti malliaan toimien ikään kuin sen toiseen (helpommin hallittavaan) muotoon siirrettynä karttana tai peilikuvana. Subjektin rooli tiedon muodostuksessa on esiintynyt passiivisena vastaanottajana, ei niinkään erilaisia symbolivarantoja hyödyntävänä uuden tiedon luoja (vrt. Foucault 1993, 12–13, Lehtonen 1994, 127). Representaation ideologian olennainen osa on ajatus siitä, että faktat ovat olemassa

kielen ja ajattelun ulkopuolella ja periaatteessa kenen tahansa löydettävissä (Woolgar 1988, 101).

Representaation ideologian kritiikki lähtee ajatuksesta, jonka mukaan epistemologia ja ontologia eivät ole toisistaan erillisiä (kuten perinteisesti on totuttu ajattelemaan), vaan ekvivalenttisia. Niiden välinen vastaavuus liittyy näkemykseen tutkimuskohteen konstituoitumisesta representaation kautta: se, kuinka tiedämme määrää sen, mitä on olemassa. (Woolgar, mt., 54). Representaatioita luova toiminta on siis ensisijaista tutkimusobjekteihin nähden, joita ei sellaisinaan olisi edes olemassa ilman tätä toimintaa (Aronowitz 1988, 148, Shapiro 1987, 365, Woolgar 1988, 67). Tässä mielessä ei Antti Eskolan mukaan ole mahdollista esim. väittää, että Freud "löysi" tiedostamattoman ja "perusti" tätä todellisuuden osaa tutkivan tieteenalan, psykoanalyysin.

Tutkimuskohteet eivät piileskele jossain mistä ne olisivat löydettävissä niin kuin sienestäjä löytää mättäiden välistä voitaita; eikä tieteitä perusteta niin kuin valtakuntia. Sen sijaan Freudin kirjoittamista teksteistä ynnä hänen kehittelemistään tutkimus- ja hoitokäytännöistä koostuu vähitellen yhä järjestelmällisemmäksi käyvä kokonaisuus (psykoanalyysi), joka konstruoi erään ajattelemis- ja tutkimisobjektin (tiedostamaton). (Eskola 1994, 19)

Tutkimuskohdetta konstituiva representaatio muodostetaan aina nojautuen johonkin diskurssiin: tapaan tuottaa lauseita ja jäsentää todellisuutta näiden lauseiden pohjalta. Diskurssi mahdollistaa objektin näkemisen tietyllä tavoin rajoittaen samalla muita tapoja, joilla se voitaisiin esittää (Hall 1992a, 291, Foucault 1993, 22–23). Koska diskurssi liittyy kielen sosiaaliseen käyttöön, mikään diskurssi ei intersubjektiviisen luonteensa vuoksi ole irrallaan erilaisten yhteiskunnallisten ryhmien valintresseistä. Tieteellisessä tiedonmuodostuksessa käytetyt diskurssit eivät tässä mielessä ole vallasta erillisiä saarekkeita, vaan nimenomaan valtakamppailun areenoita. Michel Foucaultin mukaan tieto ja valta ovat keskenään niin kiinteässä yhteydessä, että on mahdotonta puhua toisesta tieto/valta-ulottuvuuden puoliskosta ottamatta huomioon toista (Foucault 1980, 51–52).

Diskurssiin liittyvää valtaa on periaatteessa kahdenlaista. Nämä vallan muodot erottuvat englannin kielen sanan "power" erilaisissa käyttötavoissa. Ilmaisuuksien "power over" viittaa repressiiviseen, rajoittavaan valtaan, kun taas "power to" liittyy

valtaan kykynä: sen produktiiviseen, ilmaisumahdollisuuksia jäsentävään ja toimintakykyä lisäävään ulottuvuuteen. (Kusch 1990, 123, Väliverronen 1993, 23–25)

Tieteessä vallan rajoittava puoli ilmenee mm. erilaisina julkilausumattomina vaatimuksina, jotka määräävät sitä, kuinka tieteellisenä pidettäviä lauseita on muodostettava, jotta niiden välityksellä tuotettu representaatio olisi uskottava ja legitiimi muiden tutkijoiden sekä tutkimuksen rahoituksesta päättävien tahojen silmissä. Näihin kriteereihin lukeutuu mm. objektiivisuuden vaatimus, johon pyritään retorisin keinoin peittämällä tietyn diskurssin kulttuurinen ja sosiaalinen alkuperä sekä hämärtämällä tieteen luonnetta inhimillisenä toimintana (ks. Woolgar 1988, 74–77).

Vallan produktiivinen puoli, sen "power to" -ulottuvuus, on kietoutunut tieteellisen tiedon muodostamisen prosesseihin vallan repressiivistä puolta syvällisemmin. Martin Kuschin mukaan tieteellistä tietoa voidaan tuottaa ja oikeuttaa vain sosiaalisen vallan verkostona toimivassa intellektuaalisessa yhteisössä tai sen taustaa vasten. Tieteellinen tieto leviää yleensä tästä yhteisöstä muualle yhteiskuntaan mm. tarjoten erilaisille yksilöille tai ryhmille uusia tai paranneltuja vallan mekanismeja, resursseja ja keinoja. Tietyn tieteellisen elämänmuodon säilyminen riippuukin keskeisesti siitä, kuinka tehokkaasti sen kannattajat saavat riittävän määrän vaikutusvaltaisia yksilöitä ja ryhmiä vakuuttamaan sen hyödyllisyydestä. Tämän hyödyllisyyden yksi mittari on nimenomaan se, miten tuotettu tieto edistää vallan mekanismien ja resurssien tuottamista ja parantamista. Valtaintressit ohjaavat tiedonmuodostusta myös mm. kilpailtaessa muiden tutkijoiden kanssa tutkimusalueen monopolisoimisesta tai tulkittaessa saatuja tuloksia siten, että ne vastaavat tietyn luokan, valtion, poliittisen puolueen tai kirkon sosiaalisiin vaatimuksiin. Tieteellisen tiedon ja vallan suhde ei tästä perspektiivistä nähtynä olekaan ulkoinen ja satunnainen, vaan sisäinen ja olennainen. (Kusch 1990, 130–132, ks. myös Aronowitz 1988, 317–351)³

3. Kaksi subjektikäsitystä

3.1. Moderni

Moderni nousi vallitsevaksi ajatussuuntaukseksi 1700- ja 1800-luvun vaihteen Euroopassa Ranskan vallankumouksen ja teollisen vallankumouksen

seurauksena. Modernin alkujuuria voidaan kuitenkin etsiä vielä näitä mullistuksia varhaisemmalta ajalta: ne versoivat jo noin 200 vuotta aiemmin, keski- ja uuden ajan taitteessa, jolloin asteittainen siirtymä feodaalisista yhteiskunnista jälkitraditionaalisiin teollisuusyhteiskuntiin alkoi. (Lehtonen 1994, 17, von Wright 1992, 140–142)

Modernia luonnehtivina piirteinä on pidetty etenkin uskoa edistykseen ja luottamusta siihen, että inhimillisen järjen avulla löydetään vähitellen vastaus kaikkiin ihmiskuntaa askarruttaviin ongelmiin. Moderniin liitetyt iskus sanat "järki" ja "vapaus" kuvastavat prosessia, jonka kulussa tieteellinen ajattelu vapautui traditionaalisen uskonnollisen maailmankuvan kahleista. Kulttuurin yleinen sekularisoituminen ei kuitenkaan rajoittunut pelkästään tieteeseen ja tieteenekijöihin, vaan se levisi laajemminkin länsimaisten yhteiskuntien ylempiin kerrostumiin aiheuttaen henkisiä mullistuksia, joita mm. Feodor Dostojevski on kuvannut romaaneissaan. Sekularisoitumisen lisäksi moderniin liittyy myös muita osittain päällekkäisiä yhteiskunnallisia prosesseja. Stuart Hallin mukaan näitä prosesseja ovat etenkin: 1) kansallismallitoiden vähittäinen synty ja maallisten auktoriteettien poliittisen vallan lisääntyminen, 2) luontaistalouden muuttuminen monetaariseksi vaihtotaloudeksi ja 3) traditionaalisen yhteiskuntajärjestyksen ja siihen liittyvien sosiaalisten hierarkioiden mureneminen sekä uuden yhteiskunnallisen ja sukupuoliperustaisen työnjaon ilmaantuminen (Hall 1992b, 6).

Modernin subjektikäsitteen synty ja historiallinen kehitys liittyy erityisesti teollisuuden ja kapitalististen tuotantotapojen nopeaan edistymiseen 1700-luvun lopussa ja 1800-luvulla. Uusien tehtaiden liukuhihnojen ääreen tarvittiin työläisiä, jotka toimivat pitkäjänteisesti ja kurinalaisesti pitäen mm. aggressiiviset ja seksuaaliset impulssinsa aisoissa. Syntyi siis aivan uudenlainen itsekurin käsite, jonka perusteella alettiin edellyttää, että jokaisen tuli hallita affektejaan ja ruumiillisuuttaan. Tämän itsekurin vaatimuksen voidaan itseasiassa nähdä synnyttäneen yksilön siinä mielessä, mitä yksilöllä nykyään tarkoitetaan (Alasuutari 1990, 101–103). Se, että ihmisiä alettiin käsitellä primaaristi yksilöinä (eikä enää esim. ensisijassa klaanien, heimojen tai perheiden jäseninä), helpotti myös ulkoisten vallankäyttömuotojen kohdistamista heihin silloin, kun itsehuri höltyi tai sen toiminta ei ollut tarpeeksi tehokasta. Yksilö oli tunnustettavissa ja luokiteltavissa nimenomaan sen omien pysyviksi ja muuttumattomiksi nähtyjen subjektiiivisten piirtei-

den perusteella. Pertti Alasuutarin kiteytyksen mukaan "ilman valvonnan yhteiskuntaa ei olisi olemassakaan sitä yksilöä, jonka yksilöllisyyden on usein nähty olevan vaakalaudalla individuaation standardisoivien vaikutusten vuoksi" (Alasuutari, mt., 105).

Individuaatio- tai yksilöistymisprosessin perusteella syntyneen subjektikäsitteen keskeiset piirteet voidaan tiivistää seuraavasti:

- (i) Ihminen nähdään luonnosta erilliseksi. Ihminen on subjekti ja luonto hänen objektinsa.
- (ii) Ihminen nähdään erilliseksi toista ihmisistä. Ihminen on yksilö, subjekti, jota vastassa ovat toiset ihmiset hänen objekteinaan.
- (iii) Ihminen on itsessään jakautunut. Hän on ensisijassa järkiolento, jolle aistimukset ja tunteet ovat alisteisia objekteja. (Lehtonen 1994, 18)

Modernin ihmiskuvaan liittyvän subjekti-objekti-dualismin aatteellisena esi-isänä pidetään ranskalaisista 1600-luvulla elänyttä filosofiofia, René Descartesia. Hän määrittelee aikoinaan mullistavan, mutta meille tutun ihmiskuvan Filosofisten mietiskelyjensä kuudennessa osassa seuraavasti:

Ja jos minulla ehkä tai oikeammin varmasti, kuten aivan pian sanon, onkin ruumis, johon olen hyvin lujasti liittynyt, on kuitenkin varmaa, että minä, toisin sanoen sieluni, joka tekee minusta sen, joka olen, olen kokonaan ja todella toista kuin ruumiini ja voin olla ja olla olemassa ilman ruumiista. Tämän tiedän siitä, että minulla on toisaalta selvä ja tarkka idea itsestäni jonakin vain ajattelevana eikä ulottuvaisena ja toisaalta tarkka idea ruumiista vain ulottuvana eikä ajattelevana oliona. (Descartes 1994, 140–141)

Modernin ihmiskuva operoi siis ennen kaikkea subjekti-objekti-dikotomialla. Sen mukaan on olemassa subjekti, yksilö, joka erottuu selkeästi toimintansa ja tarkkailunsa kohteista, objekteista. Yksilö on erillään myös muista ihmisistä, kulttuurista ja yhteiskunnasta. Kaksi viimeksi mainittua voivat vaikuttaa häneen ainoastaan epäsuorasti, esim. erilaisten normipaineiden muodossa – ja siten yksilö on luomiensa merkitysten itsenäinen ja ainutkertainen lähde. Subjekti-objekti-dikotomiasa ei kuitenkaan pelkästään viipaloida yksilöä erilliseksi siitä, mikä käsitetään ulkomaailmaksi, vaan tämä viipalointi ulotetaan myös ihmiseen itseensä. Tällöin yksilöstä erotellaan sielu ja ruumis, tämän henkinen ja ruumiillinen olemus, minkä perusteella myös äly ja tunne, ikään kuin persoonallisuuden

maskuliininen ja feminiininen puoli, käsitetään vastakohtiksi. Tähän vastakohtaisuuteen liittyy olennaisesti valtasuhde, sillä modernin ihmiskuva edellyttää älyn kykenevän hallitsemaan arvaamatomia tunneimpulsseja ja ruumiillisuutta.

3.2. Haastajanäkemys

Modernin subjektikäsitteys on ollut ilmeisen voittoa vaihtoehtoisten näkemysten kanssa käydyssä diskursiivisessa kamppailussa, sillä se on säilyttänyt hegemoniansa aina näihin päiviin asti. Niin arkiajattelussa kuin tieteessäkin on suhtauduttu käsitteeseen yksilöstä muista ihmisistä erillisenä subjektina, itsenäisenä toimijana ja luomiensa merkitysten ainutkertaisena lähteenä ikään kuin se olisi itsestäänselvä, ikuisesti paikkansa pitävä totuus (vrt. Eskola 1982, 153). Tosiasiassa tämä käsitys on kuitenkin vakiinnuttanut johtoasemansa vasta vähitellen, pitkällisten diskursiivisten kamppailujen jälkeen. Muiden voittajaksi selviytyneiden diskursiivisten tavoin se on kuitenkin jälkikäteen pyrkinyt peittämään sen, että mitään taistelua koskaan olikaan. Tähän tarkoitukseen pyrittäessä on mm. täytnyt kirjoittaa koko länsimaiden intellektuaalinen historia uudelleen siten, että monia moderneja ajatusmuotoja on projisoitu modernia edeltäneisiin aikoihin. (Lehtonen 1994, 38)

Modernille ominaista subjektikäsitteystä on viime aikoina kritisoitu, ja sille on pyritty hahmottamaan vaihtoehtoja monilla ihmistieteiden aloilla, mm. kulttuuritutkimuksessa, naistutkimuksessa ja erilaisissa toiminnan psykologiaa tarkastelevissa suuntauksissa (ks. Hänninen, 1989, 56–78, Lehtonen 1994, 243–266). Tässä kritiikissä on haluttu kyseenalaistaa nykyistä ihmiskuvaa halkovat dikotomiat, joiden perusteella järki ja tunne, ihmisen henkiseksi nähty puoli ja tämän ruumiillisuus, on erotettu toisistaan (Aronowitz 1988, 336, Turner 1987, 2).

Toinen voimakkaan arvostelun kohde on ollut modernin käsitys ihmisyksilöstä itsenäisenä ja muista selkeästi erillisenä kognitiivisena toimijana (Shotter 1990, 126–128). Tälle käsitykselle esitetyssä vaihtoehdossa rajat yksilöiden, kulttuurin ja yhteiskunnan välillä mielletään sosiaalisesti konstruoituina ja historiallisesti muuttuvina pikemminkin kuin ikuisesti pysyvinä ja luonnollisina. Yksilöä ei tämän vaihtoehtoisen käsityksen mukaan pidetä myöskään merkitysten ainutkertaisena luoja ja lähteenä. Käyttäessään kieltä, ajattellessaan

tai ääneen puhuessaan, hän hyödyntää merkityksiä, jotka sisältyvät kieleen ja kulttuurisiin systeemeihin (Hall 1992c, 288). Näitä merkityksiä yksilö ei voi väittää omikseen, vaikka hän joskus saattaakin yhdistellä niitä omaperäisellä tavalla.

Eräissä sosiologisissa ja sosiaalipsykologisissa tutkimuksissa modernin subjekti-objekti-dikotomia on ylitetty tarkastelemalla traditionaalisesti yksilöpsykologisiksi nähtyjä toimintoja, kuten ajattelua ja muistamista, sosiaalisina ilmiöinä (ks. Middleton & Edwards 1990). Tähän lähestymistapaan, ns. retoriseen psykologiaan, nojautuvat tutkijat hahmottavat tutkimuskohdettaan mm. seuraavasti:

Painottamalla ajattelun retorista ja dilemmaattista luonnetta me käsitämme ajattelun olennaisesti sosiaalisena toimintana. Itse asiassa ajattelu on usein eräänlaista dialogia, jota yksilö käy itsensä kanssa. Tämän dialogin sisältö on kuitenkin historiallista ja ideologista, sillä käytetyt käsitteet ja niiden merkitykset ovat konstruoituneet historiallisesti sosiaalisissa dialogeissa ja debateissa... (Billig & al. 1988, 6–7)

Tämän käsityksen mukaan yksilön ajattelu on siis olennaisesti samanlaista kuin julkinen keskustelu ja argumentointi. Pääasiallinen ero ajattelun ja julkisen keskustelun välillä on se, että ajattellessaan yksilö joutuu itse toimimaan sekä puolustusasianajajana että syyttäjänä, ts. hänen on tavallaan jakauduttava kahtia, jotta ajattelu, esim. tiettyyn toimintasuunnitelmaan liittyvien vastakkaisten näkökohtien rinnastaminen ja vertailu, olisi mahdollista. (Billig 1991, 48). Tähän näkökohtaan liittyy olennaisesti myös idea siitä, että jos ajattelu on keskustelua, niin samalla myös keskustelu on ajattelua. Ajatteluprosessia ei tällöin käsitetä yksilön pään sisäpuolella muodostuneiden kognitiivisten lego-palikoitten rakentelu- ja purkamistoinnaksi, vaan olennainen osa ajattelua toteutuu kommunikaatiossa, intersubjektiiivisessä vuorovaikutuksessa muiden ihmisten kanssa.

4. Konstruktivistinen tiedonhankinnan teoria

4.1. Modernin subjektikäsitteys

Carol C. Kuhlthaun konstruktivistinen tiedonhankinnan teoria on käsitteellinen jäsenitys, jossa tiedonhankintaa hahmotetaan erilaisten vaiheiden

<i>Tehtävät</i>	Aloitus	Valinta	Tunnustelu	Muotoilu	Keruu	Esittäminen
<i>Tunteet</i> (<i>affektiivinen</i>)	Epävarmuus	Optimismi	Hämmennys, Turhautuma	Selkeys	Päämäärä- tietoisuus,	Tyydytys tai pettymys
<i>Ajatukset</i> (<i>kognitiivinen</i>)	Epämääräisyys	—————▶		Täsmällisyys	—————▶	
<i>Toiminnot</i> (<i>fyysinen</i>)	Relevantin informaation hankinta, tunnusteleminen			Olellaisen informaation hankinta, dokumentoiminen		

Kuvio 1: Tiedonhankintaprosessi Kuhlthau mukaan (lähde Kuhlthau 1993a, 343)

kautta epävarmuuden tilasta varmuuteen etenevänä oppimisprosessina. Tämä prosessi koostuu kognitiivisten ja affektiivisten tilojen muutoksista sekä fyysisistä toiminnoista relevantin informaation käsiin saamiseksi. Käsitejäsenyyksen kehittämisessä Kuhlthau on nojautunut voimakkaasti filosofi John Deweyn sekä psykologien George Kelly ja Jerome Bruner esittämiin yksilön oppimisen konstruktivistisiin teorioihin.

Tiedonhankinnan konstruktivistinen teoria on esitetty tiivistetyssä muodossaan kuviossa 1. Se jakaantuu kuuteen vaiheeseen, jotka kuvaavat tiedonhankintaprosessin etenemistä. Keskeisin vaihe tässä prosessissa on muotoilu (formulation). Muotoilun vaihe on käännekohta, jossa käyttäjä⁴ aktivoituu ajattelemaan itse, muodostaa oman näkemyksensä, teeman tai johtoidean, joka myöhemmin suuntaa tiedonhankintaa. Tässä vaiheessa käyttäjän ahdistus vähenee ja hänen kiinnostuksensa suoritettavaan tehtävään kasvaa. Ennen muotoilua käyttäjän näkemys ongelmansa luonteesta oli hämärrä ja tämän vuoksi hänen interaktionsa tiedonvälitysjärjestelmän kanssa oli kömpelöä ja tehontonta. Muotoilun jälkeen käyttäjä tietää mitä haluaa, mistä johtuen myös tiedonhankinta kirjastosta tehostuu. (Kuhlthau 1991, 367–368),

Hankkiessaan tietoa, edetessään jäsentymätömyydestä jäsenyntyneisyyteen tai kaaoksesta järjestykseen käyttäjä rakentaa löytämänsä informaation perusteella kognitiivista ajatusrakennelmaa, "mentaalista mallia", oman päänsä sisälle. Teoriaansa esitellessään Kuhlthau ei väsy tähdentämästä tämän rakentamisen, ajattelutoiminnan ja siinä luotujen merkitysten subjektiivista ja yksilöllistä luonnetta. Jokainen tietoa hankkiva ihminen konstruoi hänen mukaansa "oman ainutkertaisen maailmansa" (Kuhlthau 1992, 84; 1993a, 349;

1993b, 29). Tiedonhankintaprosessissa vastaan tulevan informaation tulkinta on siis äärimmäisen yksilöllistä (highly individual) (Kuhlthau 1993b, 114).

Vaikka kognitiiviset ja affektiiviset tekijät muodostavatkin käyttäjän näkökulmasta yhtenäisen mosaiikin (Kuhlthau 1993b, 111), konstruktivistisessa tiedonhankinnan teoriassa ne on kuitenkin erotettu toisistaan. Kognitiivisten ja affektiivisten tekijöiden suhteesta tiedonhankinnassa Kuhlthau kirjoittaa seuraavasti:

Epävarmuus on kognitiivinen tila, joka ilmenee huolestuneisuutta ja itseluottamuksen puutetta kuvastavina affektiivisina oireina. Epävarmuuden ja huolestuneisuuden voidaan odottaa ilmenevän tiedonhankintaprosessin varhaisissa vaiheissa. Affektiiviset oireet liittyvät aihepiiriä tai kysymystä koskeviin epätarkkoihin, epäselviin ajatuksiin. Kun tiedollinen tila muuttuu täsmällisemmäksi ajatteluksi, ilmenee rinnakkainen muutos kohti lisääntyneen itseluottamuksen tuntemuksia. Epävarmuus, joka johtuu ymmärtämisen puutteesta, aukosta merkityksenannossa tai ahtaasta ajatusrakennelmasta, saa aikaan tiedonhankintaprosessin. (Kuhlthau 1992, 83 / lihavointi KT)

Yllä olevasta sitaatista ilmenee, että tiedonhankintaprosessissa esiintyvä affektiivinen oireilu riippuu Kuhlthau mukaan ennen kaikkea kognitiivisista tekijöistä, etenkin siitä, kuinka jäsentynyt on käyttäjän näkemys ongelmastaan. Jos uutta, aiempiin käsiterakennelmiin sopimatonta informaatiota osuu eteen liiaksi, käyttäjä saattaa ahdistua. Toisaalta käyttäjä voi myös kyllästyä tiedonhankintaan, jos yhtään valmiita käsiterakennelmia horjuttavaa informaatiota ei tunnu löytyvän.

(Kuhlthau 1993a, 350). Käyttäjän emotionaalinen tila, ahdistus tai kyllästyminen, johtuu siis nimenomaan kognitiivisesta havainnosta, joka edeltää affektiivisia tuntemuksia ja on niihin nähden ikään kuin kausaaliosassa syy-seuraus -suhteessa.

Jos käyttäjä havaitsee, että suuri osa tiedonhankintaprosessin aikana kirjastosta löytyneestä informaatiosta ei sovi hänen päänsä sisällä ennestään oleviin käsiterakennelmiin, saattaa hänen ahdistuksensa lisääntyä jopa siinä määrin, että hän päättää lopettaa koko tiedonhankinnan. Tätä tiedonhankinnan kannalta haitallista ahdistuneisuutta voidaan Kuhlthauin mukaan kuitenkin vähentää, jos käyttäjä saadaan tietoiseksi siitä, että ahdistuneisuus on yleinen ja luonnollinen osa tiedonhankintaprosessia. Käyttäjän tietoisuuden lisäämiseen tiedonhankintaprosessin affektiivisesta puolesta pitääkin pyrkiä käyttäjäkoulutuksella, etenkin kirjastonhoitajan antamalla yksilöllisellä neuvonnalla (Kuhlthau 1991, 370; 1993b, 179). Käyttäjäkoulutuksen avulla yritetään siis nimenomaan lisätä käyttäjän ymmärrystä tiedonhankintaprosessin affektiivisesta ulottuvuudesta, jotta hän osaisi tunteisiinsa "järkevästi" suhtautumalla pitää ne aisoissa.

Konstruktivistisen tiedonhankinnan teorian taustalla oleva modernin subjektikäsitys tulee ilmi ainakin seuraavissa seikoissa:

- (i) Teorian subjekti, käyttäjä, rakentuu kognitiivisesta, affektiivisesta ja fyysisestä ulottuvuudesta. Näiden ulottuvuuksien erottelu heijastaa modernille tyypillisiä kahtajakojia sieluun ja ruumiiseen sekä järkeen ja tunteeseen.
- (ii) Käyttäjä on korostetusti järkiolento, joka hallitsee älyllään tunteita ja toimintaa fyysisessä maailmassa. Tässä mielessä käyttäjässä ruumiillistuu modernia luonnehtiva maskuliinisen itsekurin vaatimus (vrt. Lehtonen 1994, 18).
- (iii) Käyttäjää pidetään luomiansa merkitysten omavaraisena lähteenä. Hän on ympäristöstään erillinen yksilöllinen olento, jonka pään sisälle on muodostunut ainutlaatuisia mentaalisia malleja. Hänen suhteensa sosiaaliseen todellisuuteen on ulkoinen ja etäinen.

4.2. Teoria ja valta

Bernd Frohmannin mukaan yksilölähtöisessä lähestymistavassa hahmotetaan keskeistä tutkimuskohdetta, käyttäjää tai tiedonhankkijaa, kummallisen kaksijakoisesti. Käyttäjää on samanaikaisesti

sekä valistunut että hyvin tietämätön. Hän tiedostaa kyllä joutuneensa kognitiivisen kuilun partaalle, muttei kykene lainkaan näkemään tai hahmottamaan kohtaamansa kuilun tarkkaa muotoa. Tässä mielessä käyttäjien tietämättömyys pikemminkin kuin heidän tietämyksensä määrittää yksilölähtöisen lähestymistavan käsitystä käyttäjien suhteesta tiedonvälitysjärjestelmiin (Frohmann 1992, 379). Kuhlthau tuntuu tässä suhteessa olevan täysin Frohmannin havainnon mukaisilla linjoilla, sillä hänen näkemyksensä mukaan kirjastoja pitäisi kehittää nimenomaan käyttäjien valistuneen tietämättömyyden tai – kuten Kuhlthau (1993b, 127) itse asian ilmaisee – epävarmuuden periaatteen pohjalta.

Yksilölähtöisen lähestymistavan käsityksestä tiedonvälittäjistä ja heidän tehtävistään Frohmann kirjoittaa seuraavasti:

Tiedonvälittäjät ovat kaikkein asiantuntevimpia ja tiedostavimpia kolmesta päätoimijasta [tiedon tuottajat, välittäjät ja käyttäjät/KT]. Ainoastaan he voivat nauttia täydellisen tietämyksen selkeydestä. Heidän asiantuntemuksensa perustuu kognitiivisten mallien analyysin ja harmonisoinnin metodologioiden tuntemukseen. He pystyvät erottamaan käyttäjän tietorakenteessa ilmenevien kuilujen ääri- viivan ja muodon saaden näin täsmälleen selville kaiken sen, mitä käyttäjät eivät itse onnistu ymmärtämään itsestään. Tieto käyttäjien sisäisestä todellisuudesta – heidän "sisäisistä ohjelmistaan", "merkityksen konstruoinnin prosesseistaan", "mielikuvistaan", "maailman mallintamisen tavoistaan" tai "kognitiivisista kartoistaan" – on keskeisin osa yksilölähtöisen lähestymistavan markkinoimaa "paradigmanvaihdosta systeemeistä niiden tietämyksen perinteiseen tiedon organisointiin liittyvään asiantuntemukseensa. He simuloivat sekä ideaalista tiedon tuottajaa että sen käyttäjää suuntaamalla valokeiloja siihen pimeyteen, joka ympäröi kumpaakin näistä tiedonvälitysjärjestelmän ääriavoista. Tällä tavoin he kykenevät välittämään sen, mikä olisi välittynyt omia aikojaankin, jos tuottajat vain tuntisivat täydellisesti käyttäjät ja viimeksi mainitut tuntisivat täydellisesti itsensä. (Frohmann 1992, 379)

Keskeisin tiedonhankinnan konstruktivistisen teorian taustalla lymyilevä valtaintressi tuntuu olevan pyrkimys tiedonvälittäjien ammattikunnan,

erityisesti kirjastonhoitajien yhteiskunnallisen aseman parantamiseen. Kuhlthauun mukaan käyttäjät ymmärtävät kirjastonhoitajien työn liian kapeasti pitäen näitä vain tiedonlähteiden paikantajina. Järjestelmäkeskeiseen lähestymistapaan nojautuvista tutkimuksista välittyvä kuva kirjastonhoitajien työstä on hänen mielestään niin ikään epätydyttävä ja suppea. (Kuhlthau 1993b, 127–130). Kirjastonhoitajien pitäisikin ruveta tulevaisuudessa toimimaan yhä enemmän neuvojan (counselor) tehtävässä, jossa he voivat entistä syvällisemmin osallistua käyttäjien tiedonhankintaprosessien kontrolliin ja ohjaukseen. Neuvojina kirjastonhoitajat voivat yhdistää uuden tietämyksensä käyttäjien tietorakenteista ja niiden kehitymisestä tiedonhankintaprosesseissa perinteisiin informaation organisoimiseen ja hankinnan taitoihinsa. (Kuhlthau, mt., 143–145).

Tiedonhankinnan konstruktivistisen teorian valtaintressejä kuvastaa hyvin se, että Kuhlthau asettaa neuvonjien ammatillisiksi esikuviksi korkeaa yhteiskunnallista arvostusta nauttivat ammattiryhmän: lääkärit. Neuvonjien tulisi hänen mukaansa diagnosoida asiakkaiden kognitiivista tilaa ja siitä juontuvia affektiivisia oireita analogisesti samalla tavalla kuin lääkärit diagnosoivat potilaidensa sairauksia.⁵ Tässä diagnoosissa kirjastonhoitajien tulee nojautua konstruktivistiseen tiedonhankinnan teoriaan, sillä "kaikki *tunnustetut* professiot ovat kehittäneet interventiossa noudatettavia sääntöjä, proseduureja ja teorioita" (Kuhlthau, mt., 156/kursivointi KT). Konstruktivistiseen tiedonhankinnan teoriaan sisältyykin selkeä pyrkimys kohottaa kirjastonhoitajien yhteiskunnallista ja taloudellista asemaa ns. tunnustettujen professioiden, kuten lääkärin ja asianajajien tasolle (vrt. Kuhlthau mt., 188).

Konstruktivistisen tiedonhankinnan teorian voimakas yksilöpainottuneisuus estää näkemästä sitä, että käyttäjän ahdistuneisuus tiedonhankintaprosessissa saattaa yhtä hyvin johtua tiedonvälitysjärjestelmän kuin käyttäjän "päänsisäisten käsitte-rakennelmien" puutteellisuudesta. Kuhlthauun teoria tarjoaakin kirjastossa työskenteleville käyttökelpoisen diskursiivisen strategian, jonka avulla kontrolloida ja mitätöidä asiakkaiden kiukunpurkauksia tai hämmennyneisyyden ilmauksia. Tämä mitätöinti voidaan tehdä esim. sillä perusteella, että asiakas X on tiedonhankintaprosessinsa alkuvaiheessa ja tuntee tämän vuoksi tunnustelun ja muotoilun vaiheisiin liittyvää ahdistuneisuutta. Neuvojan roolissa kirjastonhoitaja voi välittää tietämyk-

sensä tiedonhankintaan liittyvistä affektiivisesta tiloista myös käyttäjälle itselleen, jotta tämä olisi tulevaisuudessa tietoinen siitä, ettei tiedonvälitysjärjestelmä suinkaan palvele häntä huonosti, vaan syy ahdistukseen, turhautumiin ja tiedonvälitysjärjestelmän näennäiseen tehottomuuteen löytyy tiedonhankintaprosessin vaiheesta, ts. hänen oman päänsä sisältä.⁶

Toinen konstruktivistisen tiedonhankinnan teorian tarjoamista diskursiivisista strategioista kontrolloida käyttäjien toimintaa liittyy Kuhlthauun esittämään tiedonhankintaprosessin vaihejakoon. Teoriaansa esitellessään Kuhlthau väittää toistuvasti niiden käyttäjien, joiden tiedonhankinta ei ole kuvattavissa tämän vaihejaon mukaan, ymmärtävän väärin sen, mistä tiedonhankintaprosessissa on todella kyse (Kuhlthau et al. 1990, 29, Kuhlthau 1993b, 20). He saattavat mm. syyllistyä siihen, etteivät käytä riittävästi aikaa tiedontarpeensa tunnusteluun ja muotoiluun ennen kuin siirtyvät yksityiskohtaisten muistiinpanojen tekoon (Kuhlthau 1993a, 350–351). Kuhlthauun väite tällaisten tekojen virheellisyydestä tuntuu ristiriitaiselta, kun sitä tarkastellaan hänen tiedonhankinnan ja merkitysten konstruoinnin yksilöllisyyttä korostavan teorian taustaa vasten. Konstruktivistinen tiedonhankinnan teoriahan perustuu empiiriseen tutkimukseen, jossa on ainakin pinnalta katsoen yritetty tarkastella neutraalisti sitä, miten käyttäjät tietoa hankkivat. Kuitenkin Kuhlthau väittää teoriaansa vedoten, että osan käyttäjistä pitäisi toimia toisin kuin he toimivat. Bryan S. Turner korostaa, että tieteelliset käsitteet eivät ole usein kuin pinnalta katsoen objektiivisia ja kuvailevia. Itse asiassa ne tuottavat diskursiivisten aktiviteettien kautta sitä toimintaa, jota ne väittävät haluavansa pelkästään kuvata. (Turner 1987, 61). Tieteellisen objektiivisuuden julkisivun takana tiedonhankinnan konstruktivistiseen teoriaan tuntuukin kätkeytyvän myös käyttäjien toimintaa hallitsemaan pyrkiviä normatiivisia vaatimuksia.

Väitetystä yksilölähtöisyydestään huolimatta konstruktivistinen tiedonhankinnan teoria on kiinnostunut pikemminkin kirjaston seinien sisäpuolella tapahtuvasta tiedonhankinnasta kuin tiedonhankinnasta yleensä. Tuntuukin kummalliselta, että Kuhlthau ei myönnä teorian rajoitteita tässä suhteessa⁷. Hän puhuu jatkuvasti "konstruktivistisesta tiedonhankinnan mallista" tai "teoriasta" vaikka ilmaisi "konstruktivistinen kirjaston käytön teoria" olisi paljon osuvampi. Mistä tämä johtuu? Irmeli Järventien mukaan tieteellisiä tekstejä luki-

essa on erityisen hyödyllistä tarkkailla sitä, mistä niistä vaietaan ja mikä jätetään sanomatta (Järventie 1994, 138). Konstruktivistisessa tiedonhankinnan teoriassa vaietaan siitä, että tarkastelunäkökulma ei ole holistinen – kuten Kuhlthau (1993b 106) väittää – vaan se on rajautunut kirjastoa käytettäessä esiintyvien, tajunnalliseksi nähtyjen prosessien tarkasteluun. Tämä vaikeneminen on retorinen strategia, jolla yritetään saada teoriaan tutustuva vakuuttuneeksi kirjaston asemasta kaikkein tärkeimpänä ja merkittävimpänä tiedonhankinnan kanavana. Se on havainnollinen esimerkki Kuhlthauin teksteistä välittyvästä pyrkimyksestä kohottaa tiedonvälitystehtävissä työskentelevien yhteiskunnallista statusta.

5. Lopuksi

Bernd Frohmannin mukaan informaatio- tutkimuksessa esiintyviä teorioita voidaan tarkastella diskursseina, jotka konstruoivat relevantit teoreettiset elementtinsä siten, että ne mahdollistavat tiedon käytön ja etenkin käyttäjien toiminnan hallinnan ja kontrollin (Frohmann 1994, 125). Lukeamalla Carol C. Kuhlthauin konstruktivistista tiedonhankinnan teoriaa tästä näkökulmasta olen etsinyt Kuhlthauin tekstien diskursseista välittyviä valtaintressejä. Näkyvimmit näistä intresseistä liittyvät pyrkimyksiin parantaa kirjastonhoitajien yhteiskunnallista ja taloudellista asemaa sekä haluun ohjata ja kontrolloida käyttäjien toimintaa kirjastoympäristössä. Nämä intressit eivät ole toisistaan erillisiä, vaan jälkimmäistä niistä kannattaa tarkastella ensiksi mainitun intressin yhtenä sovellutusalueena. Tämän jälkimmäisen valtaintressin idea on varsin yksinkertainen: Jos "kirjastonhoitajalääkärit" saavat asiakkaat alistumaan diagnosoitavien potilaiden asemaan, epätasa-arvoiseen asiantuntija-asiakas tai vanhempi-lapsi -suhteeseen, niin on todennäköistä, että kirjastonhoitajien käyttämä valta havaitaan päätävillä tahoilla. Kun näin tapahtuu ja kun kirjastonhoitajat kykenevät antamaan itsestään vaikutelman välttämättöminä osatekijöinä käyttäjien tiedonhankintaprosessien kontrollissa ja ohjailussa, tämän ammattiryhmän professionaalinen asema alkaa lujittua. Konstruktivistisesta tiedonhankinnan teoriasta välittyikin piilevä pyrkimys kohottaa kirjastonhoitajien yhteiskunnallista ja taloudellista asemaa lääkärin ja juristin tasolle. Tätä pyrkimystä ilmaisee mm. se, että Kuhlthau haluaa teoriaansa vedoten kirjaston-

hoitajien samastuvan pikemminkin em. professioihin kuin sellaisiin ammattiryhmiin, joiden yhteiskunnallinen asema on tällä hetkellä suunnilleen samalla tasolla kuin kirjastonhoitajienkin.

Tässä artikkelissa olen myös osoittanut konstruktivistisen tiedonhankinnan teorian ideologiset kytkökset tiettyyn ihmiskuvaan: modernin subjektikäsitykseen. Hahmottelemalla tälle ihmiskuvalle esitettyä vaihtoehtoa olen halunnut näyttää, ettei modernin subjektikäsitykseen nojautuminen ole välttämätön ja luonnollinen osa tutkimuksen tekoa, vaan moderniin liittyvät subjekti-objekti-dualismit voidaan kyseenalaistaa ja myös ylittää. Näin on pyritty tekemäänkin monilla ihmistieteen osa-alueilla, mm. kulttuurintutkimuksessa ja naistutkimuksessa. Modernin ihmiskuvaan keskeisesti nojautuva tutkimussuuntaus, kognitiivinen psykologia mm. sen tutkimusotteeseen liittyvine laboratoriotutkimuksineen, on myös joutunut viime aikoina voimakkaan kritiikin kohteeksi (ks. Billig et al. 1988, Billig 1991, Sampson 1981, Shotter 1990). On jopa arveltu, että "mekaaninen kognitivismi alkaa 90-luvulla tulla tiensä päähän" (Eskola 1994, 30–31).

Tähän kritiikkiin ei kuitenkaan ole juuri reagoitu tiedonhankintatutkimuksessa, jossa mekaaninen kognitivismi ja sen taustalla oleva modernin subjektikäsitys tuntuu olevan kaikkea muuta kuin tiensä päässä. Keskeisin syy kognitiivisen näkökulman valta-asemaan tiedonhankintatutkimuksessa saattaakin olla se, että siihen sisältyvän diskurssin avulla tuotettu tieto näyttää palvelevan hyvin uusiksi professioiksi havittelevien tietotyössä toimivien ammattikuntien, mm. kirjastonhoitajien ja informaattikkojen sekä esim. kaupallisten tietokantapalveluiden tuottajien intressejä (vrt. Frohmann 1992).

Yksi harvoista informaatiotutkimuksessa vallitsevan kognitiivisen näkökulman kriitikoista on ollut Francis Miksa, joka on syyttänyt siihen nojautuvia tutkimuksia yleisen sosiaalisen näkökulman puutteesta. Näissä tutkimuksissa ei hänen mukaansa mm. tarkastella lainkaan tiedonhankinnan ja merkitysten konstruoinnin sosiaalista kontekstia. (Miksa 1992, 242–243). Ottaen huomioon Miksan ja mm. Frohmannin kritiikin Pertti Vakkari on ehdottanut, että kognitiivista näkökulmaa täydennettäisiin ajattelumallilla, jonka mukaan esim. tiedonhankintaprosessissa hankittuja merkityksiä ei pidetä niinkään yksilöllisinä ja ainutkertaisina, vaan pikemminkin jaettuina kulttuurisina tuotteina, sosiaalisina konstruktiona (Vakkari 1994, 48). Vakkarin ehdotus informaatio-

tutkimuksen tarkastelunäkökulman muuttamisesta on tiedonhankintatutkimuksen kannalta sinänsä mielenkiintoinen ja kannatettava. Sen toteuttaminen siten, että kognitiivista näkökulmaa vain täydennetään muutamilla sosiaalisesta konstruktionismista lainatuilla ajatusmalleilla tuntuu kuitenkin turhan varovaiselta. Jos tiedonhankintatutkimuksessa todella halutaan tarkastella tiedonhankintaa ja merkitysten konstruointia sosiaalisina toimintoina, pitää yksilölähtöiseen tiedonhankintatutkimukseen ja sen taustalla lymyilevään modernin subjektikäsitykseen ottaa vielä enemmän etäisyyttä kuin Vakkarin esittää. Kognitiivinen psykologia ja sosiaalinen konstruktionismi poikkeavat mm. juuri ihmiskäsityksensä tasolla radikaalisti toisistaan (Shotter 1990, 126).

Sosiaalisen konstruktionismin tai vaikkapa tässä artikkelissa lyhyesti esitellyn retorisen psykologian sisältämien ajatusmallien täysipainoinen omaksuminen tiedonhankintatutkimukseen edellyttää yksilölähtöisten teorioiden moderniin nojautuvien ideologisten ja käsitteellisten taustaoletusten uudelleenarviointia ja -punnintaa. Tällöin voidaan joutua mm. kyseenalaistamaan se, tuleeko tiedonhankintaa ja -käyttöä aina tarkastella toimivan yksittäisen ihmisen perspektiiviin nojautuen, vai olisiko toisinaan tarkoituksenmukaisempaa tarkastella tiedonhankintaprosesseja laajemmasta näkökulmasta. Tämä näkökulmanmuutos edellyttää mm. sen havaitsemista, ettei yksilö aina hanki tietoa pelkästään itselleen, vaan tietoa voidaan hankkia myös yhteistyössä toisten ihmisten kanssa. Toinen huomionarvoinen seikka on se, että yksilö ei muodosta merkityksiä ainoastaan oman päänsä sisällä, vaan olennainen osa merkitysten muodostamisesta – ja koko ajattelutoiminnasta – toteutuu nimenomaan intersubjektiiivisessa kommunikaatiossa. Kolmanneksi tulisi uudelleenarvioida tiedonhankintatutkimusten taustalla usein olevaa mekanistista mallia, jonka mukaan tiedontarve käsitettynä yksilön itsessään havaitsemana psykologisena tilana johtaa kausaalisesti tiedonhankintaan ja -käyttöön.

Hyväksytty julkaistavaksi 22.11.1994.

Viitteet

- Viimeisessä tämän dikotomian jatkokehittelyssään Dervin (1994) on muodostanut taulukon, jossa kuutta erilaista tutkimuksellisen lähestymistavan stereotyyppiä vertaillaan ontologisten, epistemologisten ja ideologisten taustasitoumuksensa suhteen. Tämä taulukko ei ole niin mustavalkoinen kuin Dervinin ja Nilanin (1986) artikkelin jaottelu järjestelmä- ja yksilölähtöiseen lähestymistapaan, mutta täysin vailla arvottavaa sisältöä se ei ole. Viisi ensimmäistä ulottuvuutta (auktoriteetti, naturalismi, kulttuurinen relatiivisuus, konstruktivismi ja postmodernismi) nimittäin näyttävät kukin jossakin määrin puutteellisiksi, kun taas kuudes ulottuvuus, kommunitarianismi, tuntuu olevan lähestymistapa, jossa aiempien ulottuvuuksien puutteet on ylitetty mutta hyvät puolet omaksuttu. Dervin antaa artikkelissaan kommunitarianismista varsin epämääräisen kuvan, mutta se tulee selväksi, että hänen kehittämänsä sense-making -teoria on nimenomaan kommunitarianistinen lähestymistapa.
- Näennäisestä vastakkaisuudestaan huolimatta järjestelmä- ja yksilölähtöisten lähestymistapojen subjektikäsitykset ovat komplementaarisia, toisinaan täydentäviä ja edellyttäviä. Dervinin ja Nilanin (1986, 13–16) esittämässä järjestelmä- ja yksilölähtöisen lähestymistavan vastakkainasettelussa tämä tulee hyvin esille. He eivät esim. voisi väittää, että järjestelmäkeskeisessä lähestymistavassa tarkastellaan pelkästään tutkittavien ilmiäytymistä, jos he eivät nojatuisi siihen modernille ominaiseen ajattelutapaan, jonka mukaan "objektiivisesti" havaittavissa olevan toiminnan takana on subjektiivisia käsityksiä ja tuntemuksia.
- Edellä sanotun perusteella ei välttämättä tarvitse tehdä sitä johtopäätöstä, että jokainen tiettyä diskurssia käyttävä tutkija olisi täysin tai edes lainkaan tietoinen siitä, millaisia valtaintressejä hänen käyttämänsä diskurssi palvelee (vrt. Lynch 1994, 205–206). Diskurssin ideologinen puoli saattaa jäädä tutkijalta tiedostamatta mm. siksi, että hän pitää tutkimuskohteen tiettyä hahmottamistapaa itsestäänselvänä totuutena, jolle ei ole olemassa vaihtoehtoja.
- Käytän konstruktivistisen tiedonhankinnan teorian subjektista puhuessani termiä "käyttäjä" ollakseni uskollinen tämän teorian diskurssille, jossa termi "user" on keskeisesti esillä.
- Kun kirjastonhoitajan ja käyttäjän suhde nähdään analogiana lääkärin ja potilaan suhteelle, tulee mieleen kysymys, halutaanko kirjastonhoitajan ja käyttäjän välillä vallitsevan samanlaisen pitkälle yksisuuntaisen valtasuhteen, kuin lääkärin ja potilaan välillä yleensä vallitsee. Pyritäänkö siis siihen, että kirjastonhoitaja tiedonhankinnan suvereenina asiantuntijana määrää diagnoosin jälkeen käyttäjälle tie-

tyn lääkityksen, ts. menettelytapaohjeet, joita tämän tulee kirjastosta tietoa hankkiessaan noudattaa? Pyrkimys yksisuuntaiseen valtasuhteeseen nousee Kuhlthauin tekstistä piilevästi esille muualakin. Kirjastonhoitajan neuvojana suorittaman diagnoosin luonnetta käsitellessään Kuhlthau nostaa esille interventiovyöhykkeen käsitteen. Tämä käsite on peräisin Lev S. Vygotskilta, joka lapsen oppimista tarkastelevissa tutkimuksissaan on viitanut interventiovyöhykkeellä niiden toimintojen alueeseen, joihin lapsi ei yksin pysty, mutta jotka aikuisen kanssa yhdessä häneltä onnistuvat (Kuhlthau 1993b, xxiv). Analogiat kirjastonhoitajakäyttäjää, lääkäri-potilas ja aikuinen-lapsi sekä maskuliinisesti sävyttyneen ilmaisan "interventio" käyttö ilmentävät varsin selkeästi kirjastonhoitajan ja tämän asiakkaan välisen valtasuhteen toivottua luonnetta.

6. Kognitiiviseen psykologiaan liittyviä ideologioita näkemyksiä arvioidessaan Edward E. Sampson pitää erityisen haitallisena tähän tutkimus-suuntaukseen sisältyvää implisiittistä väitettä, jonka mukaan kaikki olennainen tapahtuu yksilön mielessä. Ihmisiltä riistetään Sampsonin mukaan mahdollisuus vaikuttaa sosiaalisiin olosuhteisiinsa antamalla ymmärtää, ettei näitä olosuhteita voi muuttaa, vaan vaikuttaa voi ainostaan siihen, miten ne subjektiivisesti koetaan (Sampson 1981, 733). Konstruktivistisen tiedonhankinnan teorian taustalta on erotettavissa tämä Sampsonin havaitsema ideologinen piirre. Käyttäjille opetetaan, että olennaista ei ole niinkään se, miten kirjasto toimii kuin se, mitä heidän päässään tapahtuu. Tällä tavoin heistä yritetään kouluttaa "kirjastonhoitaja-lääkärien" potilaita, jotka sopeutuvat tottelevaisesti ja affektinsa halliten kirjaston sääntöihin.
7. Kuhlthau myöntää kyllä, että varsinkin tiedonhankintaprosessin alkupuolella käyttäjät käyvät tiedontarvetta spesifioidessaan runsaasti keskusteluja. Näitä keskusteluja käydään enemmän informaalin kuin formaalien tiedonlähteiden kanssa. Tämä ei kuitenkaan ole Kuhlthauin mukaan tarkoituksenmukaista, sillä informaalien tiedonlähteiden kapasiteetti on puutteellinen formaalien tiedonlähteiden (kirjastonhoitajien) tarjoamaan ammatilliseen apuun verrattuna (Kuhlthau 1993b, 132).

Lähteet

- Alasuutari, P., Moderni persoona halun subjektina. *Tiede & edistys* 1990: 2, s. 98–110
- Aronowitz, S., *Science as Power: Discourse and Ideology in Modern Societies*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1988
- Billig, M. et al., *Ideological Dilemmas: the Social Psychology of Everyday Thinking*. London: Sage, 1988
- Billig, M., *Ideology and Opinions: Studies in Rhetorical Psychology*. London: Sage, 1991. - (Loughborough Studies in Communication and Discourse)
- Dervin, B. & Nilan, M.S., *Information Needs and Uses*. Teoksessa: Williams, M.E.(ed.), *Annual Review of Information Science and Technology* 21. S. 3–33. New York: Knowledge Industry, 1986
- Dervin, B., *Information–Democracy: an Examination of Underlying Assumptions*. *Journal of the American Society for Information Science* 45(1994): 6, s. 369–385
- Descartes, R., *Teoksia ja kirjeitä*. Suom. J.A. Hollo. 2. p. Porvoo: WSOY, 1994. - (Laatukirjat)
- Eskola, A., *Vuorovaikutus, muutos, merkitys: sosiaalipsykologian perusteiden kriittinen tarkastelu*. Helsinki: Tammi, 1982. - (Forum-kirjasto)
- Eskola, A., *Sosiaalitieteen muuttuvat tekstit ja käytännöt*. Teoksessa: Weckroth, K. & Tolkkio-Nikkonen, M. (toim.), *Jos A, niin...* S. 13–53. Tampere: Vastapaino, 1994
- Foucault, M., *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977 by Michel Foucault*. Ed. by C. Gordon. Brighton: The Harvester Press, 1980
- Foucault, M., *Diskursens ordning: installationsföreläsning vid Collège de France den 2 December 1970*. Översättning: M. Rosengren. Stockholm: Symposium, 1993
- Frohmann, B., *The Power of Images: a Discourse Analysis of the Cognitive Viewpoint*. *Journal of Documentation* 48(1992): s. 365–386
- Frohmann, B., *Discourse Analysis as a Research Method*. *Library and Information Science Research* 16(1994): s. 119–138

- Hall, S. (1992a), *The West and the Rest: Discourse and Power*. Teoksessa: Hall, S. & Gieben, B.(eds.), *Formations of Modernity*. S. 275–331. Cambridge: Polity Press, 1992
- Hall, S. (1992b), Introduction. Teoksessa: Hall, S. & Gieben, B.(eds.), *Formations of Modernity*. S. 1–16. Cambridge: Polity Press, 1992
- Hall, S. (1992c), *The Question of Cultural Identity*. Teoksessa: Hall, S., Held, D. & McGrew, T.(eds.), *Modernity and Its Futures*. S. 273–326. Cambridge: Polity Press, 1992
- Hänninen, V., *Tekojen psykologian, eksistenttialistisen psykologian ja marxilaisen toiminnan teorian filosofisten lähtökohtien vertailua*. Tampere: Tampereen yliopisto, 1989. - (Tampereen yliopisto. Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos. Tutkimuksia A:17/1989)
- Järventie, I., *Vaiettu viulu*. Teoksessa: Weckroth, K. & Tolkki-Nikkonen, M. (toim.), *Jos A, niin...* S. 137–151. Tampere: Vastapaino, 1994
- Kuhlthau, C.C., *Inside the Search Process: Information Seeking from the User's Perspective*. *Journal of the American Society for Information Science* 42(1991): 5, s. 361–371
- Kuhlthau, C.C., *Tiedonhankinnan tutkimuksesta: käsitteellisiä ja metodologisia näkökohtia*. *Suom. M. Okko. Kirjastotiede ja informatiikka* 11(1992): 3, s. 79–85
- Kuhlthau, C.C.(1993a), *A Principle of Uncertainty for Information Seeking*. *Journal of Documentation* 4(1993): 4, s. 339–355
- Kuhlthau, C.C. (1993b), *Seeking meaning: a Process Approach to Library and Information Services*. Norwood, NJ.: Ablex, 1993
- Kuhlthau, C.C. et al., *Validating a Model of the Search Process: a Comparison of Academic, Public and School Library Users*. *Library and Information Science Research* 12 (1990): 1, s. 5–31
- Kusch, M., *Tieteellinen tieto ja valta*. (Suom. T. Nevanlinna). *Tiede & edistys* 1990: 2, s. 122–133
- Lehtonen, M., *Kyklooppi ja kojootti: subjekti 1600–1900 -lukujen kulttuuri ja kirjallisuusteorioissa*. Tampere: Vastapaino, 1994
- Lynch, W.T., *Ideology and the Sociology of Scientific Knowledge*. *Social Studies of Science: an International Review of Research in the Social Dimensions of Science and Technology* 24(1994): 2, s. 197–227
- Middleton, D. & Edwards, D., *Conversational Remembering: a Social Psychological Approach*. Teoksessa: Middleton, D & Edwards, D. (eds.), *Collective Remembering*. S. 23–45. London: Sage, 1990. - (Inquiries in the Social Construction)
- Miksa, F., *Library and Information Science: Two Paradigms*. Teoksessa: Vakkari, P. & Cronin, B. (eds.), *Conceptions of Library and Information Science: Historical, Empirical and Theoretical Perspectives: proceedings of the International Conference held for the celebration of 20th Anniversary of the Department of Information Studies, University of Tampere, 26–28 August 1991*. S. 229–252. London: Taylor Graham, 1992.
- Sevänen, E., *Taide sosiologisen ja humanistisen tutkimuksen kohteena*. Teoksessa: Kupiainen, J. & Sevänen, E.(toim.), *Kulttuurintutkimus: johdanto*. S. 51–73. Helsinki: SKS, 1994. - (Tietolipas 130)
- Shapiro, M.J., *The Rhetoric of Social Science: the Political Responsibilities of the Scholar*. Teoksessa: Megill, A & McCloskey, D.N.(eds.), *The Rhetoric of the Human Sciences*. S. 363–380. Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1987
- Shooter, J., *The Social Construction of Remembering and Forgetting*. Teoksessa: Middleton, D & Edwards, D.(eds.), *Collective Remembering*. S. 120–138. London: Sage, 1990. - (Inquiries in the Social Construction)
- Turner, B.S., *Medical Power and Social Knowledge*. London: Sage, 1987
- Vakkari, P., *Library and Information Science: Content and Scope*. [Manuscript, January 1994, submitted to be published in *Advances of Librarianship*.]
- von Wright, G.H., *Minervan pöllö: esseitä vuosilta 1987–1991*. Helsinki: Otava, 1992
- Woolgar, S., *Science: the Very Idea*. Chichester: Ellis Horwood, 1988. - (Key ideas)
- Väliverronen, E., *Diskurssien verkossa: joukkoviestimet, julkisuus ja valta*. *Tiedotustutkimus* 1993: 1, s. 22–34